

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ

Оксана СОРОЧИНСЬКА

У статті проаналізовано роль, місце й структуру професійно-значущих якостей учителя, необхідних для роботи в нових умовах демократичного українського суспільства. Досліджено ієрархію і значущість професійних якостей учителя біології серед студентів третього курсу природничого факультету ЖДУ, які необхідні для належної організації позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи. Розкрито особливості розвитку цих якостей у процесі підготовки студентів у вищому навчальному закладі за допомогою екологічних тренінгів.

The role, place and structure of the professionally important qualities of the teacher in the new conditions of the ukrainian democratic society are analysed in the article. Hierarchy and importance of the professional qualities of the biology teacher among the students of the third year of the natural faculty of ZSU (ZDU), which are necessary for the right organization of extra school ecological and natural activity with the pupils of main school are examined. The features of development of these qualities during students studies in the higher school by ecological trainings are exposed.

Розбудова Української держави, перехід її до ринкових відносин, а також гуманізація та демократизація українського суспільства передбачають формування всебічно розвиненої, громадсько активної, ділової особистості, спроможної самореалізувати, самовизначити себе. Новий етап історичного розвитку України немислимий без здійснення реалістичної та дієвої програми формування сучасної висококваліфікованої, морально підготовленої особистості з розвинутим творчим, дійсно відповідальним ставленням до справи. Це ставить серйозні вимоги як перед загальноосвітньою, так і вищою школою, яка покликана забезпечувати

професійну підготовку таких учителів, які б успішно готували учнів до життя в нових умовах гуманного, демократичного суспільства.

Зазначимо, що для будь-якого кваліфікованого спеціаліста необхідні глибокі знання, для педагогічної ж діяльності вчителя особливої важливості набувають професійно-значущі особистісні якості. Становлення вчителя – це перш за все формування його як особистості і лише потім – як професійного працівника, що володіє спеціальними знаннями в певній галузі педагогічної діяльності.

Теоретичні засади формування професійних якостей майбутніх учителів висвітлені в роботах Ф.Н. Гоноболіна, В.М. Гриньової, І.А. Зязюна, А.К. Маркової, В.А. Сластьоніна та ін.. У працях Б.Г. Ананьєва, Ю.К. Бабанського, Т.В. Іванова, В.П. Симонова, В.А. Сластьоніна та інших, зазначено різноманітні підходи щодо класифікації професійно-значущих якостей педагога.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених дослідженню ролі й визначенню структури професійних якостей учителя, досі не приділялося достатньо уваги вивченню особливостей їх розвитку у майбутніх учителів біології, що дозволяють ефективно організовувати позакласну еколого-натуралістичну роботу з учнями основної школи та засобів, які сприяють їх формуванню.

Метою нашої статті є виявлення та аналіз професійних якостей майбутнього вчителя біології, їх ролі у його педагогічній діяльності (організація позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи) та особливостей розвитку цих якостей засобами екологічних тренінгів.

Успішне вирішення завдань національного виховання безпосередньо пов'язане з удосконаленням підготовки педагогів. Суспільство ставить перед вчителем завдання бути не тільки неповторною особистістю, носієм

загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань та високої культури, а й прагнути до втілення в собі людського ідеалу.

Видатний педагог А.С. Макаренко вважав, що майстерністю педагога при бажанні може оволодіти кожен, і вона не є якимось особливим мистецтвом, що потребує таланту. Для цього потрібно переглянути програми педагогічних вузів із метою вдосконалення підготовки вчителя до викладання та виховної роботи. За період навчання у вузі студенти повинні здобути не тільки спеціальну освіту, а й спеціальне виховання, вони мають бути організовані, підтягнуті, виховати волю і стриманість, отримати фізкультурну підготовку, взагалі вони повинні бути культурними в усіх відношеннях.

Також А.С. Макаренко був переконаний, що педагог повинен досконало володіти мімікою, тобто вміти надавати своєму обличчю необхідного виразу чи приховувати свій настрій; мати вдало поставлений голос, що сприяє найбільш точному, наказовому і переконливому виразу думок та почуттів; вміти організовувати, жартувати, бути веселим, сердитим; поводити себе так, щоб кожен рух його виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче. Окрім цього вчитель повинен бути активним організатором, свідомо спрямованим на навчально-виховну роботу. Щоб здійснювати ефективний вплив на вихованців, він має бути сміливим, уникати шаблонів, жартувати характер, творчо підходити до навчально-виховного процесу, не уникаючи елементів винахідливості [2, с.308].

Продовжуючи ідеї А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинський наділяв учителя такими позитивними рисами, як освіченість, педагогічний такт, доброзичливість, відчуття прекрасного [5, с.591].

Сучасні дослідники, зокрема В.П. Андрущенко, вважають, що сучасна вища освіта має сформувати такого вчителя, який би був ерудованим, патріотично налаштованим, політично грамотним, культурним, а також

володіти новітніми інформаційними технологіями та освоїти основи екологічної освіти [6, с. 201].

Вагомий внесок у дослідження проблеми педагогічної майстерності та її складових зробив І.А. Зязюн. Серед найважливіших професійних властивостей педагога, він відзначає його гуманістичну спрямованість, професійну компетентність, педагогічну здібність та педагогічну техніку, високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних педагогічних рішень, здатність бачити проблеми, виявляти суперечності, творчу фантазію, альтернативність та критичність мислення, високий рівень загальної культури. Також учитель, на його думку, повинен володіти високорозвиненою здатністю "володіти собою", тобто проявляти емоційну стійкість: витримку, вміння "тримати себе в руках [1, с.56].

У свою чергу О.Я. Савченко наділяє вчителя такими якостями, як організованість, знання нормативних документів, прагнення перетворити свій клас у справжню творчу майстерню, домагання максимальної цілеспрямованості уроку, гуманне і терпляче ставлення до дітей. Дослідниця зазначає на уміннях учителя працювати, як з окремою особистістю, так і з учнівською спільнотою [4, с. 8].

Дослідники пропонують різноманітний набір особистісних якостей, важливих для професії вчителя, роблять спроби виділити найсуттєвіші з точки зору ефективності педагогічної діяльності.

Одна з таких класифікацій професійних якостей вчителя запропонована О.І. Щербаковим. Головні якості вчителя він розподілив на кілька груп, а саме: *загальногромадянські* (гуманізм, колективізм, оптимізм, працелюбність); *морально-педагогічні* (педагогічна спрямованість, наукова ерудиція, високий рівень загальної культури, самосвідомість); *соціально-перцептивні* (активна інтелектуальна діяльність, темпоральні особливості – рухливість, швидкість орієнтування і реакція; висока культура мови); *індивідуально-психологічні* (розвинуті пізнавальні інтереси, любов до дітей і

потреба працювати з ними; цільний і твердий характер; самостійність у сприйманні дитини та уважність до неї, прогнозування формуючої особистості, вибір засобів її всебічного розвитку) [7, с. 103].

На основі аналізу наукової літератури правомірним, на нашу думку, є виділення домінантних, периферійних, негативних і професійно недопустимих якостей [3].

Домінантними вважають якості, відсутність кожної з яких унеможлиблює ефективне здійснення педагогічної діяльності; периферійними – якості, які не здійснюють вирішального впливу на ефективність педагогічної праці, проте сприяють її успішності; негативними – якості, що призводять до зниження ефективності педагогічної діяльності, а професійно недопустимими – ті, що ведуть до професійної непридатності вчителя. Розглянемо склад цих груп особистісних якостей детальніше.

Домінантні якості: 1) гуманність – любов до дітей, вміння поважати їхню людську гідність, потреба і здатність надавати кваліфіковану педагогічну допомогу в їхньому особистісному розвитку. 2) громадянська відповідальність, соціальна активність. 3) справжня інтелігентність (від лат. *inteligens* – знаючий, розуміючий, розумний) – високий рівень розвитку інтелекту, освіченість у галузі предмета викладання, ерудиція, висока культура поведінки. 4) правдивість, справедливість, порядність, чесність, гідність, працьовитість, самовідданість. 5) інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень. 6) любов до предмета, який викладається, потреба в знаннях, у систематичній самоосвіті. 7) здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, що визначає стиль поведінки учителя, спричиняє упевненість учнів у доброзичливості вчителя, його чуйності, доброті, толерантності.

Периферійні якості: привітність, почуття гумору, артистизм, мудрість (наявність життєвого досвіду), зовнішня привабливість.

Негативні якості: байдужість до вихованців; упередженість – виділення із середовища учнів "любимчиків" і "осоружних", прилюдне вираження симпатій і антипатій стосовно вихованців; зарозумілість – педагогічно недоцільне підкреслення власної вишості над учнем; мстивість – властивість особистості, яка проявляється у намаганні зводити особисті рахунки з учнем; неврівноваженість – невміння контролювати свої тимчасові психічні стани, настроїв; байдужість до предмета, який викладається; розсіяність – забутливість, незібраність.

Професійні протипоказання: наявність шкідливих звичок, соціально небезпечних для суспільства (алкоголізм, наркоманія тощо); моральна неохайність; рукоприкладство; грубість; некомпетентність у питаннях викладання і виховання; обмеженість світогляду; безпринципність; безвідповідальність.

Спираючись на дослідження фахівців, нами було виділено основні професійні якості, які повинні бути притаманні вчителю біології для ефективної організації і здійснення позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи. Із метою з'ясування найбільш значимих якостей учителя-біолога в майбутній педагогічній діяльності, було проведено дослідження ієрархії цих якостей серед студентів заочного відділення природничого факультету ЖДУ імені Івана Франка. У ньому взяли участь 105 осіб третього курсу.

Респондентам пропонувалося проранжувати 42 соціально значущих якості педагога у порядку їх пріоритетності в "ідеалі". Ранг № 1 присвоювався найбільш вагомій якості, а 42 – найменш вагомій. Найбільш значимі якості педагога представлені в таблиці 1.

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що найбільш вагомими професійними якостями вчителя біології для організації позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи студенти вважають: любов до справи й дітей, інтерес до педагогічної діяльності, вимогливість,

об'єктивність, справедливість, загальну ерудицію тощо. Найменш вагомими якостями виявилися: оптимізм, довготривала пам'ять, артистизм, зовнішня привабливість та ін.

Таблиця 1.

Значимі професійні якості вчителя

<i>№ п/ п</i>	<i>Якість особистості вчителя</i>	<i>"ідеал "</i>	<i>№ п/ п</i>	<i>Якість особистості вчителя</i>	<i>"ідеал "</i>
1.	Любов до справи і дітей	1	6.	Професійне новаторство	6
2.	Інтерес до педагогічної діяльності	2	7.	Культура і виразність мови	7
3.	Вимогливість, об'єктивність, справедливість	3	8.	Високий рівень професійно-педагогічної підготовки	8
4.	Прагнення до науково-педагогічної творчості	4	9.	Широта і глибина пізнавальних інтересів	9
5.	Загальна ерудиція	5	10.	Професійно педагогічна працездатність	10

На нашу думку, формування у студентів-біологів професійно-значущих якостей для ефективної організації позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи, відбувається шляхом впровадження у навчальний процес вузу різноманітних тренінгів екологічного спрямування.

Навчальний процес студентів третього курсу природничого факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка передбачає ознайомлення з курсом "Підготовка майбутнього вчителя біології до організації позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи". Одним із розділів курсу є "Екологічні тренінги", у якому розкрито

суть понять "тренінг", "екологічний тренінг", його мету, завдання, структуру та принципи роботи тренінгових груп. Запропоновано види тренінгових форм роботи та ігрових модулів завдань, особливості їх організації, які сприяють зацікавленню студентів еколого-натуралістичною роботою та формуванню професійно-значущих якостей для подальшої педагогічної діяльності.

Під час практичних занять було організовано низку екологічних тренінгів, а саме: рухлива гра-тренінг "Хто виживе", "Зменшуємо кількість побутових відходів", "Дбаємо про воду", "Проблема накопичення побутових відходів".

Екологічні тренінги – це своєрідний синтез навчальної й ігрової діяльностей, що проходить в умовах моделювання різноманітних ігрових ситуацій.

Організація і проведення тренінгів передбачає використання різних видів діяльності: навчальні вправи (організаційно-ділові ігри й імітації, проекти під керівництвом), психологічні тренінгові вправи (наприклад, на рефлексію, групову взаємодію й ін.), ігрові розминки, конкурсні програми та ін..

Гра в команді створює умови, за якими в учасників є можливість "поекспериментувати" з самим собою, побачити себе збоку, "прожити" в різних умовах і різних ролях. Ігри й імітації надають можливість навчатися на власному реальному досвіді, у процесі виконання реально змодельованих завдань, а не на розмовах. Це вимагає затрати великої кількості сил і здібностей, що у результаті призводить до формування професійних якостей і здібностей (спостережливість, ініціативність, науково-педагогічна творчість, ініціативність та ін..).

Методика проекту під керівництвом заохочує взаємодію, терпимість до думки іншого, обговорення ціннісних пріоритетів і філософствування. Водночас, вона сприяє розвитку індивідуальної позиції при відповіді на

пропоновані дослідницькі проекти, що в остаточному підсумку допомагає виробленню загально групового рішення.

Також використання екологічних тренінгів у навчально-виховному процесі школи допомагає педагогу виявити індивідуальні можливості та здібності дітей, їх характери, що дає змогу більш ефективно впливати на їх вольову сферу і процес виховання, а також зацікавити учнів до участі в еколого-натуралістичній роботі.

Висновки. У результаті наукового дослідженнями нами було проаналізовано роль, місце й структуру професійно-значущих якостей учителя, необхідних для роботи в нових умовах демократичного українського суспільства. Проведено діагностику ієрархії і значущості професійних якостей учителя біології серед студентів третього курсу природничого факультету ЖДУ, які необхідні для належної організації позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи. Дані опитування засвідчили, що в першу чергу повинні бути сформовані такі якості: любов до справи й дітей, інтерес до педагогічної діяльності, вимогливість, ініціативність, об'єктивність, справедливість, загальна ерудиція тощо. Розкрито особливості розвитку цих якостей у процесі підготовки студентів у вищому навчальному закладі при допомозі екологічних тренінгів. Ми вважаємо, що належному формуванню і розвитку професійно-значущих якостей майбутніх учителів біології сприяє використання у навчальному процесі екологічних тренінгів.

Подальше дослідження проблеми вбачається нами у вивченні рівня сформованості професійних якостей майбутніх учителів біології до здійснення позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зязюн І. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія. – К., Віпол, 2000. – 340 с.
2. Макаренко А.С. С любовью и тревогой. – К.: Изд-во Укр. с.-х. акад. 1989. – 480 с.
3. Професійно значимі якості. [Електронний ресурс] Режим доступу. - <http://www.readbookz.com/book/172/5427.html>
4. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти". – Полтава, 2001. -148 с.
5. Сухомлинський В.О. Роль особи вчителя в духовному житті колективу та особистості // Вибрані твори: В 5-ти тт. – К., 1976. - Т. 1. – 520 с.
6. Табачек І. Особистість вчителя: філософсько-педагогічний екскурс // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – Випуск 42. – С. 196 – 207.
7. Танська В.В. Підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04. Житомир. 2006. – 278 с.

Матеріал надійшов до редакції _____ 2013 р.